

CIGÁNYOK ÉS PARASZTOK. NÉHÁNY ALAPVETÉS A CIGÁNY–NEM CIGÁNY EGYMÁS MELLETT ÉLÉS KÉRDÉSKÖRÉHEZ TORNALJÁN AZ EZREDFORDULÓ KÖRNYÉKÉN

Pusko Gábor

Jelen munkámban a Dél-Gömör egyik központi településén, Tornalján uralkodó cigány/nem cigány (paraszt) viszony néhány mozzanatát kívánom bemutatni, anélkül, hogy az általam felvázolt képet teljesnek és véglegesnek tekinthetnék. Dolgozatomban kiemelt figyelmet szentelek a Tornalján működő cigány önszerveződéseknek és azok vezetőinek, tekintettel arra, hogy a jövőben ezek a civil szerveződések lehetnek azok az intézmények, amelyek helyi viszonylatban hozzájárulhatnak a cigányok életkörülményeinek javításához, ennek köszönhetően pedig a cigányok többségi társadalom általi jobb megismeréséhez és megítéléséhez. E munka célja, hogy képet alkothassunk a településen élő cigányok és nem cigányok együttéléséről egy meghatározott időpontban, illetve rávilágítani: egyáltalán beszélhetünk-e ilyen jelenségről, vagy helyesebb lenne az „egymás mellett élés” kifejezést használni? Megpróbálok felvázolni, hogyan ítéli meg a tornaljai cigányokat a nem cigány lakosság, a pedagógusok, és hogyan ítéli meg ők önmagukat, illetve milyennek látják magukat a cigány szervezetek meghatározó személyiségei. Maga a téma több kutatáselméleti és módszertani, illetve etikai kérdést is felvet, melyekhez a későbbiekben néhány mondat erejéig még visszatérek.

A kutatás nem minden előzmény nélkül való: néhány éve szintén ezen a településen mértem fel a magyar–szlovák együttélés (egymás mellett élés) 1990–2000 közötti állapotát (vö.: Bakó B., 2001:74–81; Pusko G., 2003:191–206). Az akkori vizsgálódás ideje alatt szerzett tapasztalatok jó alapot szolgáltattak a mostani felméréshez. Magyar–szlovák viszonylatban megpróbáltam bemutatni, hogy a helyi magyarok¹ milyen értékek, tulajdonságok mentén sorolják be a tornaljai lakosságot. Felvázoltam a helyiek által meghatározott mentális határvonalakat, ezek kialakulásának okozóit, illetve azokat a tereket és alkalmakat, ahol és amikor sor kerülhet kulturális cserére. Megpróbáltam továbbá bemutatni, hogy konfliktus esetén melyek azok az erővonalak, amelyek mentén a két etnikum tagjai szerveződnek. A mostani dolgozat keretei között szintén ezekre a kérdésekre próbálok meg választ adni cigány–nem cigány vonatkozásban, annyi eltéréssel, hogy a konfliktushelyzetekkel nem kívánok részletesebben foglalkozni. Ugyankor a helyi cigányság helyzetét, törekvéseit egy másik nézőpontból: a cigány önszerveződések keresztül is felvázolom.

A vizsgálódás eredményére úgy tekintek, mint egy későbbi átfogó kutatáshoz elengedhetetlen alapvetésre. Az, hogy tornaljai születésű vagyok és magam is a vizsgált településen élek, kiváló lehetőséget biztosít a megfigyelésre. El kell azonban azt is

---

¹ Sajnos, akkor a felkért szlovák nemzetiségű lakosok elutasították a válaszadást, ellenben most a helyi cigányság a legmesszemenőbbekig együttműködött.

mondanom, hogy munkám során figyelembe vettem korábbi tapasztalataimat is, és nem csupán az adatgyűjtés során rögzített ismeretekre támaszkodtam. A résztvevő megfigyelés mellett kérdőíves felmérést végeztem és interjúkat is készítettem cigányokkal és nem cigányokkal egyaránt, de a hivatalos statisztikai kimutatások mellett nagy haszonnal tanulmányoztam a lakosság-nyilvántartóban szereplő adatokat is.

Elsősorban tehát az általam gyűjtött információk alapján kívánom vizsgálódásaim eredményeit összegezni, ahol azonban fontosnak ítélem meg, hivatkozom mások eredményeire is.

Kutatásmódszertani és elméleti alapkérdések

A népszámlálási adatok cigány–magyar, cigány–szlovák viszonyban történő értékelése teljességgel lehetetlen. A témát gömöri viszonylatban Keményfi Róbert is körüljárta, és példákkal illusztrálta, hogy a népszámlálási adatok mennyire alkalmatlanok a cigányság létszámának mérésére (lásd: Keményfi R., 1998). Ugyanakkor egy sor szakmai és etikai problémát is felvet a „Ki a cigány?” kérdéssel kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy ennek a kérdésnek bőséges szakirodalma van, és hogy jelen dolgozat keretei között nincs mód elmerülni ebben a polémiában, mindössze az általam alkalmazott eljárás bemutatásának erejéig térek ki a témára.

Tehát a „Ki a cigány?” kérdésre a következő választ adtam – saját magamnak – a felmérés során:

- a) cigány az, aki cigánynak vallja magát;
- b) cigány az, akit annak tart a környezete.

Mivel az önbevallás sem adja meg a választ egyértelműen a felmerülő kérdésre – a demokrácia és az alapvető szabadságjogok alapelveinek értelmében ezzel semmi gond nincs, hiszen erről az oldalról nézve mindenki olyan nemzetiségű, származású, amilyennek vallja magát –, ezért a fenti válaszokra kapott feleletek csak együttesen alkothatták az eredményt.² A b) válasz esetében az eredeti tételt, miszerint „cigány az, akit a nem cigány környezet – különböző ismérvek (életmód, antropológiai jelleg) alapján – cigánynak tart” (Kemény I., 1974:63), annyival egészítettem ki, hogy a kérdés megválaszolásához kikértem olyan cigányok véleményét is, akik „romának” tartják magukat. Ugyanakkor nem cigány adatközlőim is mind tornaljaiak, itt dolgoznak, és itt vállalnak közéleti szereplést, illetve pedagógusok, akik értelemszerűen az összes cigánnyal hosszabb-rövidebb időre kap-

---

² Itt aztán tovább lehetne bonyolítani a sort a „Ki a cigány?” kérdés ürügyén a bennünket érdeklő szemszögből – mondjuk, a kulturálisazonosság-vizsgálat szemszögeből – nézve. Például, ilyen alapon szlovák-e az a magyar, aki magyar származása ellenére szlováknak vallja magát? Vagy azért szlovák, mert a szlovákság kultúráját vallja magáénak (ha létezik egyáltalán vegytiszta nemzeti – nemcsak szlovák – kultúra), és annak meghatározó értékei szerint él? Vagy: keresztény-e az, aki a keresztény Európában él, szüleit megkeresztelték, de az illetőt nem, vagy ha igen, nem gyakorló hívő? (Más vallások szemszögeből nézve minden bizonnyal, a gyakorló keresztények szemszögeből semmiképp.) Vagy csak azért keresztény, mert az európai népek kultúrájának egyik fontos eleme a kereszténység, a keresztény kultúra és erkölcs?

csolatba kerülnek. Fontos továbbá megjegyezni, hogy vannak Tornaljának olyan részei – utcák, udvarok, bérházak –, ahol már csak cigányok laknak, és ez szintén segítséget jelent az etnikum körülhatárolásában. Az adatgyűjtés során legfőbb adatforrásként a Tornaljai Városi Hivatal lakosság-nyilvántartójában található jegyzék szolgált. Első körben a családnév, több esetben a keresztnév és a lakhely alapján határoltam be a cigány lakosságot. Az így kialakult névsort néztük át adatközlőimmel közösen. Többször – főleg cigányok – hangsúlyozták, hogy Tornalja egy nagy falu, itt mindenki mindenkit ismer, és – különösen a cigányok – számon tartják, hogy ki kinek a rokona. Így ebben a kérdésben az ő ismereteik és megítélésük meghatározó. (Ezzel szemben az az igazság, hogy a településen csak a helybeliek vagy az évtizedek óta itt élők ismerik többé-kevésbé egymást, vannak azonban olyanok is, akik szinte soha nem kerülnek a többség látókörébe.)

A kutatás témájához nem, de a meghatározás kérdéséhez hozzátartozik az alábbi megjegyzés: cigány adatközlőim – a „Honnan tudja, hogy ki kinek a rokona, ki tartozik a cigány közösséghez” kérdésre válaszolva – egymástól függetlenül és többször is felemlítették a virrasztót. A halálesetkor megtartott kétnapos virrasztó véleményem szerint az egykori kismesek „atyafilátogatásával” mutat rokonságot. A kismesek is abból a célból látogatták egymást, hogy felelevenítsék és megerősítsék a rokoni kapcsolatokat, hogy szükség esetén legyen, aki igazolja nemesi származásukat. Hasonló képet mutat a virrasztó. Beszélgetőtársaim elmondták, hogy a virrasztóba mindenki elmegy, még a haragosok is, és kihangsúlyozták, hogy ilyenkor a gyerekek megismerik a tágabb rokonságot. Felnőtt korukban sokszor már azt sem tudják, hogy milyen rokonságban állnak egymással, mindezek ellenére tartják a rokonságot. Tehát a jövőben akár ebből az irányból is meg lehetne közelíteni a kérdést, amelyet a „Ki a cigány?”-ről a „Kik a cigányok az adott településen?” kérdésre kellene módosítani. Ez a fajta megközelítés véleményem szerint megfelel annak az elméletnek, mely szerint valamely cigány személyt a kapcsolatai alapján lehet azonosítani (Marne, 1985:31).

Visszatérve az eredeti kérdéshez: tisztában vagyok az általam használt módszer – etikai és statisztikai – gyengéivel, azonban úgy gondolom, hogy a kutatás céljainak eléréséhez megfelelő, ugyanis a vizsgált témában nincs meghatározó szerepe a cigány–nem cigány lakosság pontos lélekszámának; fontosabbnak tartom ennél a két etnikum számának egymáshoz viszonyított arányát. Mindenesetre az általam választott – és nem általam kitalált! – módszerrel sokkal pontosabb képet alkothatunk a tornaljai cigányok arányáról, mint bármelyik statisztikai, népszámlálási adatból.³ Meg kell még jegyezni, hogy munkám során nem vettem cigánynak azokat a vegyes házasságban élő személyeket, akik bár cigány származásúak, nem vállalnak sorsközösséget a cigányokkal, teljes mértékben megfelelnek a nem cigány társadalom elvárásainak, és akár verbálisan vagy cselekedeteikkel környezetük tudtára hozták ezt az álláspontjukat.

3 Ennél pontosabb képet már csak úgy szerezhetnénk, ha sorra járnánk az összes háztartást, ami tornaljai viszonyok között nagyon körülményes lenne. Egyébként a népszámlálási biztosok ezt meg is tették, mégis olyan eredményre jutottak, amilyenre.

Ugyancsak nem tekintem cigánynak a vegyes házasságban született, de a nem cigány közösség értékrendje szerint élő egyéneket sem.

Megállapításaim során nem kívánok elmerülni a terminológia ürügyén kínálkozó vitalehetőségekben; azokat a kifejezéseket használom, amelyekkel a vizsgált település lakossága határozza vagy nevezi meg önmagát (saját etnikumát) és a „többieket” (a másik vizsgált – magyar, szlovák vagy cigány – etnikumot).

A településről

A Sajó folyó völgyében, fontos főútvonalak találkozásánál települt Tornalja területe már a bronzkorban lakott volt, ezt a régészeti ásatások és a földmunkák során előkerült leletek bizonyítják (Gaál I., 2001:7). A település már a 11. században fejlődésnek indult, első írásos említése 1291-ből való, a szomszdos Sajógömör határjárásában fordul elő. Tornalja első lakosai magyarok voltak, de a Szuha-völgyi erdőségből a 11–12. században beköltöztek szlávok is. A helység a 16. századtól a református hitet vallotta (Ila B., 1969:127-133). A Tornalját érintő vasútvonalon 1874-ben indult meg a forgalom, a 19–20. század fordulóján iskolák, bankok, hivatalok nyíltak a városban. Az első világháborút követően, Gömör nagy részének Csehszlovákiához történt csatolása következtében a térség elveszítette kapcsolatát egyik fontos vásárközpontjával, a Magyarországon maradt Putnokkal, így Tornalja annak szerepét vette át. Bár a településnek már korábban is volt vásártartási joga, az igazi fellendülés a vasút mellett a kereskedőknek és az iparosoknak volt köszönhető.

Tornalja nemzetiségi összetételét nézve elmondhatjuk, hogy annak magyar nemzetiségű lakosai a mai napig többségben vannak. A valóság azonban, mint majd látni fogjuk, sokkal összetettebb ebben a kérdésben. A második világháborúig folyamatosan nőtt a zsidók lélekszáma, akik viszont szinte valamennyien odavesztek a lágerekben, a túlélők döntő többsége pedig kitelepült Izraelbe vagy elköltözött más városokba. Az első világháborút követően cseh és szlovák hivatalnokok, katonák kerültek Tornaljára, valamint több orosz emigráns. A második világháború után a lakosságcsere és a deportálások a helyi magyarságot is sújtották (Gaál I., 2001:117-330).

A cigányok Tornalja határában történő megtelepedéséről az 1840-es évekből vannak adatok, melyek szerint a Berekben, a Sajó-parton és a Hámos család birtokán állt néhány viskó, melyeket azonban 1850 körül elmosott egy árvíz. Ezt követően az első szervezett betelepülésre 1946-ban került sor, szlovák falvakból érkezett néhány család, majd az 1950–1960-as években indult meg egy igen jelentős migráció.⁴ Ez azonban nem azt jelenti, hogy kizárólag cigányok költöztek Tornaljára. A politikai rendszernek, a központosításnak és a falu „leépítésének”, és a kollektivizálásnak köszönhetően jelentős számú lakosság hagyta el korábbi lakhelyét és próbált meg a közeli városokban letelepedni. A betelepülő parasztok elsősorban az épülő bérházakba költöztek vagy

4 Gaál Imre szíves szóbeli közlése.

építkeztek. A cigányok főleg a korábbi lakosság által elhagyott – vagy olcsón eladott – házakba vagy állami tulajdonba került elkobzott épületekbe, lakásokba költöztek.

Tornalján már az 1950-es években felépültek az első bérházak, ezekbe azonban nem költöztek cigányok. Panelházak, lakótelepek építésére csak 1970 után került sor. Ezeknek a tulajdonosa egyrészt a lakószövetkezet lett, másrészt az állam. Az állami lakásokat elsősorban állami alkalmazottaknak és szociálisan gyengébb családoknak utalták ki. Azonban nem az volt az elsődleges szempont, hogy a már Tornalján élő lakásigénylőket elégítsék ki, hanem hogy letelepedési lehetőséget biztosítsanak az itt munkát vállaló jövevényeknek. Már az említett évtized elején és azt megelőzően is voltak városrészek, ahol szinte kizárólag cigányok éltek vagy ők voltak többségben. Ilyenek a Betekints, a Berek (ezek városszéli, periferikus területeknek számítanak), a Fő utcán (Béke utca) álló egykori parasztporták és az egykori zsidó kereskedőknek a Fő teret (akkoriban: Vörös Hadsereg tér) szegélyező házai a városka közepén. A Tornaljához csatolt egykori önálló települések közül Királyiban a Sajó-parton éltek cigányok, Bejében a Túroc-patak – a helyiek szerint folyó – „túloldalán” oláh cigányok laktak, Sajószármájában pedig a „vasúton túl” volt a cigánytelep.

A Fő utcán álló, többnyire cigányok által lakott parasztházakat az 1970-es években elindult építkezések alkalmával lebontották, helyükre négy-öt emeletes panelházakat építettek. A korábban e területen lakó cigányok többnyire ezekben a házakban jutottak lakáshoz. A Déli lakótelep építését 1980-ban kezdték. Az itt épült nyolcemeletes panelházakban a már említett lakószövetkezet és az állam mellett a városban működő üzemek is rendelkeztek lakásokkal, amelyeket saját alkalmazottaiknak utaltak ki. Itt továbbra is az idegenből érkező lakók voltak többségben. Ugyanakkor megindult a településen belüli migráció is. Erre az időre felnöttek azok az egykori gyerekek, akiknek szülei az 1950-es években épült legelső bérházakba költöztek be Tornaljára. Igaz, hogy már az 1970-es évektől többen komfortosabbra cserélték bérlakásukat, de ez a fajta mozgás komolyabban a Déli lakótelep felépülése után indult meg. Az e lakók által elhagyott lakásokba pedig – elsősorban az állami tulajdonban lévőkbe – fokozatosan cigányok költöztek. Így olyan részeken is megtelepedtek, ahol addig a házalókon és a zenészeken kívül csak elvétve jelentek meg cigányok (lásd: Pusko G., 2001:265-270). Egyúttal az új lakótelepre is nagy számban költöztek cigányok. A lakásigény olyan mértékű volt, hogy 1989–1990-ben több olyan új lakást is elfoglaltak cigány családok, amelyekbe jogos tulajdonosuk még nem költözött be. Az önkényes lakásfoglalók kilakoltatásához a hatóságok kénytelenek voltak a hadsereg segítségét igénybe venni.

A népszámlálási adatok – és ami a számok mögött rejlik

Összehasonlítási alapul, mint említettem, a városházán található lakosság-nyilvántartóban fellelhető, és az 1997–2002 közötti időre vonatkozó adatok, valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal 1991. és 2001. évi hivatalos népszámlálási adatai szolgálnak.

Tornalja 1853-ig a Putnoki járáshoz tartozott, mely 1848-ban 57 települést és 27 683 lakost jelentett. A városnak ekkor 708 lakosa volt, míg a szomszédos Sajógömörnek

1 000, a közeli Gömörpanyitnak 694, Pelsőcnek 1 140, Rimaszécsnek 1 676. E települések lakosainak száma az elmúlt százötven év alatt nem sokat változott, és mára közigazgatási, politikai és kulturális jelentőségüket tekintve is messze elmaradnak Tornalja mögött, míg ez utóbbi település fejlődését jól mutatja lakossága lélekszámának növekedése (Jamborová, H., 1978:1030-1031).

Év	Lakosok száma	Év	Lakosok száma
1869:	875	1948 ⁵	3202
1880:	1119	1950	3551
1890:	1514	1961	3934
1900:	1793	1970	4401
1910:	2033	1980 ⁶	7021
1921:	2195	1991	8165
1930:	3469	2001	8169
1941: ⁷	3794		

1. számú táblázat. *Tornalja lakosságának számbeli alakulása*

A fenti számsorból jól látható, hogy a lakosság száma az 1970 utáni harminc év alatt csaknem megkétszereződött. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a szomszédos Bejét és Sajószármát ebben az évben közigazgatásilag Tornaljához csatolták. Ekkor a népszámlálást még külön végezték el. A két falu lakosságának száma csak az 1980-as statisztikai adatokban mutatkozik meg. Szem előtt kell azonban tartani az uralkodó politikai rendszer központosító és nemzetiségi politikáját is. 1970-re a dél-szlovákiai járási székhelyeken (pl. Rimaszombat, Rozsnyó, Losonc) sikerült jelentős mértékben megváltoztatni a nemzetiségi arányt azzal, hogy több üzemet, ipari létesítményt telepítettek ezekbe a városokba. Az újonnan épült lakótelepek és a kellő számú munkahelyek nemcsak a környék, hanem távolabbi vidékek lakóit is arra ösztönözték, hogy itt telepedjenek le. Ezután kerültek sorra azok a déli városok (Tornalja, Fülek, Szepsi, Ipolyság), amelyek egy része 1961-ben elveszítette járási székhely státusát, ugyanakkor regionális központ szerepük továbbra is megmaradt.

1991-től Szlovákiában a népszámlálási ívek külön vizsgálják a nemzetiséget és az anyanyelvet. Az államilag elismert nemzeti kisebbségek között ott szerepel a cigány is, ám a cigány származású polgároknak csak egy jelentéktelen része vallotta magát cigánynak. Ez a jelenség azonban nem helyi „specialitás” (lásd: Keményfi R., 1998; Oláh S., 1996:249-261; Túrós E., 1996:263-265; Gecse A., 2001/II: 5-9; Szabó Árpád T., 2002:205-216).

5 Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983:457.

6 Az 1980-as és az 1991-es adatok a közigazgatásilag Tornaljához csatolt falvak lakosainak számát is magukban foglalják. 1961-ben Királyit, majd 1970-ben Sajószármát és Bejét csatolták Tornaljához, azonban 1970-ben még külön is számon tartották az egyes „városrészek” lakosságát. Az 1980-as és az 1991-es adatokat lásd: David, Pavel, Ing. – Čuka, Ján Ing. – Galdíková, Eleonóra, 1992.

7 Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983:457.

Nemzetiség	Lélekszám	Százalékban
Cseh	33	0,4
Szlovák	2270	27,7
Morva	4	-
Sziléziai	-	-
Magyar	5547	67,8
Cigány	289	3,5
Lengyel	6	0,1
Német	2	-
Ruszin	2	-
Ukrán	12	0,1
Összesen	8165	

2. számú táblázat. *Tornalja lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása 1991-ben*⁸

Nemzetiség	Lélekszám	Százalékban
Szlovák	2435	29,8
Magyar	5076	62,1
Cigány	547	6,7
Cseh	41	0,5
Morva	0	-
Ruszin	0	-
Ukrán	7	-
Német	1	-
Lengyel	4	-
Horvát	0	-
Szerb	0	-
Orosz	1	-
Bolgár	6	-
Zsidó	0	-
Egyéb	1	-
Nem megállapított	53	-
Összesen	8169	

3. számú táblázat. *Tornalja lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása 2001-ben*⁹

8 *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa pohlavia, patričných vekových skupín.*

9 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Trvalé bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa okresov obcí.*

Nemzetiség	A lélekszám növekedése vagy csökkenése	A lélekszám növekedése vagy csökkenése százalékban, ha a középérték 100
Szlovák	+165	+7,26%
Magyar	-471	-8,5%
Cigány	+258	+89,27%
Cseh	+8	+24,24%
Összesen:	-40	+12,27%

4. számú táblázat. *A négy legjelentősebb nemzetiség számának alakulása az 1991-es és a 2001-es népszámlálás között Tornalján a népszámlálási adatok alapján*

A 4. számú táblázatból jól látható, hogy tíz esztendő alatt milyen változások mentek végbe Tornalja lakossága körében a nemzeti hovatartozás kérdését tekintve. A legszembevetőbb változás, hogy a négy nemzet közül csak a magyaroknál figyelhető meg csökkenés, míg a többiek számszerű növekedést értek el. A változások okainak megértéséhez és az egész folyamat valóságosabb ábrázolásához elengedhetetlen megvizsgálni a lakosság-nyilvántartásban mutatkozó változásokat is. Ebből máris látható, hogy Tornalja lakosainak száma 2002. december 31-ével 8 023 fő volt, ami a 2001. május 26-i népszámlálási adathoz képest 146 fős csökkenést mutat. A következő táblázatokban a lakosság számának alakulását mutatom be a lakosság-nyilvántartás adatai alapján nem cigány/cigány viszonyban és éves bontásban 1997-től 2002 végéig.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	56	49	49	38	37	40	269
Cigány	45	26	23	36	30	28	188
Összesen	101	75	72	74	67	68	457

5. számú táblázat. *Az újszülöttek száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	100	97	79	96	98	82	552
Cigány	16	22	19	12	16	7	92
Összesen	116	119	98	108	114	89	644

6. számú táblázat. *Az elhunytak száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	117	155	132	99	204	244	951
Cigány	31	58	52	39	29	126	335
Összesen	148	213	184	138	233	370	1286

7. számú táblázat. *A bejelentettek¹⁰ száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	110	110	91	115	102	112	640
Cigány	35	38	24	36	41	49	223
Összesen	145	148	115	151	143	161	863

8. számú táblázat. *Az elköltözöttek száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NÖVEKEDÉS							
NEM CIGÁNY	+173	+204	+181	+137	+241	+284	+1220
Cigány	+76	+84	+75	+75	+59	+154	+523
Összesen	+249	+288	+256	+212	+300	+438	+1743
CSÖKKENÉS							
NEM CIGÁNY	-220	-207	-170	-211	-200	-200	-1208
Cigány	-51	-60	-43	-48	-57	-56	-315
Összesen	-271	-267	-213	-259	-257	-256	-1523
A nem cigány lakosok számának csökkenése vagy növekedése	-47	-3	+11	-74	+41	+84	+12
A cigány lakosok számának vagy növekedése	+25	+24	+32	+27	+2	+98	+208
Az összes lakos számának csökkenése vagy növekedése	-22	+21	+43	-47	+43	+182	+220

9. számú táblázat. *A lakosság számának csökkenése vagy növekedése a vizsgált időszakban éves bontásban*

10 A lakosság-nyilvántartásra támaszkodó adatok közül a bejelentett lakók számaránya a legpontatlanabb, ugyanis a nyilvántartás nem tesz különbséget az idegenből Tornaljára költözöttek és a belső migránsok között. Ez utóbbi csoportot megpróbáltuk kiszűrni, ám tudatában vagyok annak, hogy ez maradéktalanul nem sikerülhetett. Ha a számszerű adatok nem is, az arányok azonban – úgy vélem – viszonylag pontosak lehetnek.

Ezekből a számadatokból az olvasható ki, hogy az összlakosság számszerű csökkenése az 1991–1996 közötti időben zajlott le, 1997-től pozitív eredményt láthatunk. Ezen belül érdemes azonban megnézni, hogy a vizsgált időszak népesség-gyarapodásából (220 fő) 94,54%-ot cigányok értek el, míg a nem cigányok mindössze 5,46%-os növekedést tudhatnak magukénak. Nem tartozik szorosan a témához, de a számadatokból az is kitűnik, hogy a vizsgált hat esztendő alatt mintegy 1 500 lakos, a polgároknak csaknem egyötöde cserélődött ki. Ilyen nagyarányú migráció mellett nem alakulhatnak ki azok a stabil lakossági struktúrák, amelyek elengedhetetlenek egy-egy közösség egészséges működéséhez.

Az elmúlt két évtizedben a „Városháza” nem hivatalos becslései szerint a cigányok az összlakosság kb. 20%-át tették ki, a cigányok szerint számuk eléri akár a lakosság 35%-át is. Ezzel szemben az általam megállapított 15,17%-os arány jócskán alatta marad mindkét becsült értéknek.

A cigányok térbeli elhelyezkedése

„A paraszt építkezik. Kis idő múlva cigány szomszédja egy ugyanolyan házat épít. A paraszt ráhúz egy emeletet. A cigány ugyanúgy. Erre a paraszt egy medencét épít az udvaron. Néhány nap elteltével a cigány udvarán is ott a medence. Erre a paraszt úgy dönt, hogy eladja a házat. Ki is írja a házra: „Eladó 3 millió koronáért.” Másnap a cigány házán is ott a tábla: „Eladó 6 millió koronáért.” A paraszt ezt már nem bírja megemészteni, átmegegy a cigányhoz:

– Mondd már, szomszéd, hogy lehet az, hogy a te házad ugyanolyan, mint az enyém, akkor építetted, amikor én, a medencéd is olyan, mint az én udvaromon, te mégis a duplájáért árulod a házadat?

– Hát igen! – mondja a cigány. – Csakhogy az én szomszédom nem cigány!”

A viccben megfogalmazottaknál érzékletesebben nem is lehetne ábrázolni egy terület elértéktelenedését csak azért, mert megtelepedtek rajta a cigányok. Ez a gondolkodás nagyon pontosan megragadható térségünkben is. Azonban arra is számtalan példát találunk, hogy a cigány szomszédsággal szembeni ellenérzés sem mindig alaptalan.

A cigány lakosság településen belüli elhelyezkedésének meghatározását a helyismeret mellett nagyban megkönnyítették számomra a lakosság-nyilvántartóban fellelhető adatok. Ezek szerint a cigányok a vizsgált időszakban tömbszerűen a következő utcákban élnek (zárójelben a cigányok aránya látható az adott utcában, ha az összes tornaljai cigány számát tekintjük 100%-nak): Május 1. utca (4,68%), Dobšinský utca (Berek – 6,24%), Szövetkezeti utca (3,28%), Francisci utca (Betekints – 4,27%), Déli utca (6,57%), Béke utca (Fő utca – 14,79%), Posta utca (10,51%), Šafárik utca (3,45%), Iskola utca (15,28%), Škultéty utca (2,95%). Kisebb számban előfordulnak még cigányok a Botto (0,49%), a Comenius (0,82%), a Hurban (0,57%), a Nyár (0,49%), a Puskin (0,41%), az Üzemi (0,49%) és a Szakszervezeti utcákban (0,9%). A felsorolt utcák közül a Berek (Dobšinský utca) és a Betekints (Francisci utca) számít hagyományosan cigány területnek. Mint korábban említettem, először ezeken a helyeken telepedtek meg a Tornaljára beköltözött cigányok.

A Berek az idősebbek elmondása szerint egykor az egyik legszebb, lehangulatossabb utca volt Tornalján, a cigányok beköltözésével azonban a terület fokozatosan kezdett leértékelődni. Mára teljesen elhanyagolttá vált. A Tornaljára Rimaszombat felől bevezető országút mentén elterülő Betekints az országút és a Sajó folyó mellett álló, egykor nagy forgalmat lebonyolító Betekints csárdáról kapta a nevét. A 20. század első felében a városka értelmisége és kereskedői fürdőházakat építettek ezen a területen a Sajón kialakított közeli strand miatt. A második világháború után ezekbe a fürdőházakba költöztek be a cigány családok. Tulajdonképpen csak e két utca, valamint a Béke utca az, ahol nem bérházakban élnek, leszámítva azt a néhány családi házat, amelyet az elmúlt harminc év során építettek (Szakszervezeti utca), illetve vásároltak meg korábbi tulajdonosaiktól (Posta utca, Šafárik utca, Botto utca), vagy utalt ki nekik a város vezetése a háború után elkobzott vagyonból (Hurban utca).

Bérházakban első lakóként lakáshoz csak a Középső és a Déli lakótelepeken jutottak. A többi bérházban cigányok akkor jutottak lakáshoz, amikor azok első – nem cigány – tulajdonosai családi házba vagy komfortosabb, nagyobb bérlakásba költöztek, továbbá amikor a város alacsonyabb kategóriájú állami lakásokat utalt ki a cigányok számára szociális lakás gyanánt. Ez a folyamat pedig magával hozta annak a lakótömbnek és környékének a leértékelődését, amelyikben cigányok telepedtek meg. Amint azt Voigt Vilmos megállapítja, egy-egy etnikumhoz hozzátartozik az a terület is, amelyen az fellelhető (Voigt V., 1984:75–87). Az így elfoglalt területeket esetünkben a cigányok saját igényeiknek, szükségleteiknek megfelelően átalakították, ami sok esetben nem felelt meg a nem cigány lakosság elvárásainak. A nem cigányok közül – egyebek mellett ezért is – egyre többen próbálták meg eladni lakásukat a „nemkívánatos” szomszédság miatt.

A Tornaljához csatolt falvakban a cigány lakosság megtelepedése a következőképpen alakult:

Királyi	Péntek Sándor utca (0,82%), Kis sor (1,72%), Új utca (2,38%) és a Béke (Fő) utca (1,88%)
Beje	Főleg a Felvég (3,61%)
Sajószárnya	Hosszú utca (3,61%), Barátság utca (0,49%), Ifjuság utca (0,24%), Kassai út (1,64%), Rozsnyói út (1,31%)

A fentiekből kiderül, hogy a tulajdonképpeni („történelmi”) Tornalján az összes cigány lakosnak kb. 76%-a él, ami számszerűen kb. 925 főt jelent.

A cigányok tanítása – tanult cigányok

A nemzeti hovatartozás egyik legmeghatározóbb – de nem egyetlen – ismérve az adott etnikum által beszélt nyelv. Tornalján néhány öreg cigány embert és egy-két szlovák környezetből házasság révén itt letelepedett fiatal cigány nőt (tót cigányt – ahogy helybeli születésű cigány adatközlőim nevezték őket) leszámítva senki nem

beszéli a cigány nyelvet. Adatközlőim anyanyelvként kivétel nélkül a magyar nyelvet jelölték meg. A szlovák vagy cigány nyelvi környezetből idekerült fiatalasszonyok is hamar megtanulnak magyarul, és legtöbb esetben gyerekeiket is magyar iskolába íratják. A cigánygyerekek szlovák iskolába íratása elsősorban azokra jellemző, akik a) maguk is szlovák iskolába jártak, b) úgy vélik, hogy gyerekük így könnyebben tud majd kitörni a kettős – cigány és magyar – hátrányból. Ez utóbbi szemlélet elsősorban a középiskolát végzett szülőkre jellemző. Egyébként ez a vélekedés jellemzi a gyerekeiket szlovák iskolába járató magyar szülőkre is, értelemszerűen annyi különbséggel, hogy ők a nyelvismeretet túldimenzionálva, azt fölé helyezik a tartós és valós tárgyi tudásnak (vö.: Pusko G., 2003:191-206) Ebből azt a megállapítást vonhatjuk le, hogy a cigányok között is ez az a réteg, amely a leginkább hajlamos a nyelvi és a kulturális asszimilációra. Rendszerint nem számolnak azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a mindenáron megfelelni akarás soha nem lehet teljesen sikeres, ugyanis konfliktusok esetén a többségi nemzet részéről (magyarok esetében a szlovákok részéről, cigányok esetében a magyarok és a szlovákok részéről egyaránt) – legalábbis Tornalján és környékén, de valószínűleg egész Kelet-Európában – először mindig a származására fognak hivatkozni, azt fogják felhánytorgatni. Ezzel egyébként a cigányok többsége teljes mértékben tisztában van: „Nagyon látható dolgot kell csinálnia a romának, hogy az szemet üssön a fehérnek, hogy az a cigány is csinált valami jót! De nagyon kicsi dolgot kell csinálni ahhoz képest, hogy megvessék, vagy negatívan foglalkozzanak vele!” Ugyanakkor tény, hogy a magyar iskolában, vagy ha úgy tetszik, az anyanyelvi iskolában tanuló, cigány értelmiségi szülőktől származó gyerekek a társadalmi ranglétrán magasabb pozíciókat tudnak elfoglalni, mint szlovák – nem anyanyelvi – iskolában tanuló társaik.

Tornalján egy magyar és egy szlovák tannyelvű teljes szervezettségű iskola működik. Ezek mellett működik egy magyar tanítási nyelvű kiegészítő iskola, mely a közelmúlttól szervezetileg a kiegészítő szaktanintézethez tartozik, egy kétnyelvű szakközépiskola és egy magyar és szlovák tagozattal működő gimnázium, amely néhány éve nyolcosztályos képzést is indított. Ezen oktatási intézmények szerepével azonban jelen dolgozatomban nem kívánok foglalkozni.

A cigánykérdés elsősorban a magyar általános iskolát érinti két okból is: 1. Tornalján és környékén viszonylag magas a cigány népesség aránya, a cigány családokban még mindig több gyermek születik, mint a magyarok körében, így az iskolában a cigány tanulók számaránya értelemszerűen évről évre nő; 2. 1991 után egy igen kedvezőtlen folyamat vette kezdetét a nevezett intézményben. Mivel a különféle pedagógiai módszereket nemcsak régiókban, hanem országos viszonylatban is több esetben a nevezett iskolában kezdték először alkalmazni, nagyon sok, a környező falvakban élő szülő már ide íratta gyermekét, hatékonyabb képzésben (több esetben – valljuk meg – valamilyen csodában vagy varázslatban) bízva, holott lakhelyén is működik alsó tagozatos vagy teljes szervezettségű általános iskola. 1989 előtt a körzetek voltak meghatározók,

minden egyes körzethez tartozott legalább egy teljes szervezettségű iskola, és az adott körzetből csak ebbe az iskolába lehetett a gyerekeket beíratni. (Előfordultak kivételek is, de csak elvétve.) Ennek következtében a tornaljai magyar iskola diákjainak száma aránytalanul megnőtt, olyannyira, hogy az iskola tanteremhiánnyal küszködik. Másrészről a tornaljai iskola túlértékelésének következtében az évtized derekára a környező iskolákban jelentősen csökkent a nem cigány gyerekek száma és megnőtt a cigány tanulók aránya. Ez pedig azt eredményezte, hogy már azok a szülők is Tornaljára járatják gyerekeiket, akiknek korábban nem voltak ilyen szándékaik.

Az iskolák cigány tanulóinak száma csak becstelt adat, erre vonatkozó hivatalos nyilvántartás nem létezik; gyanítom ugyanakkor, hogy az enyém még mindig pontosabb, mint a hivatalos adat lenne. A magyar iskolából rendelkezünk a megfelelő adatokkal a vizsgált időszakból, sajnos, a szlovák tannyelvű iskolából csak a 2002–2003-as tanévből vannak adataink. Elmondásból és saját tapasztalatból tudjuk azonban, hogy a mostani arány többé-kevésbé megfelel az elmúlt évek átlagának.

Évfolyam	1–4. évfolyam			
	Nem cigány		Cigány	
	Fő	%	Fő	%
1996–1997	304	93,25	22	6,75
1997–1998	269	92,76	21	7,25
1998–1999	213	78,60	58	21,40
1999–2000	175	70,56	73	29,44
2000–2001	151	63,71	86	36,29
2001–2002	154	63,90	87	36,10
2002–2003	147	61,76	91	38,24

10. számú táblázat. *A Tornaljai Kazinczy Ferenc Magyar Tannyelvű Alapiskola alsó tagozatos tanulójának száma 1996–1997 – 2002–2003*

Évfolyam	5–9. évfolyam			
	Nem cigány		Cigány	
	Fő	%	Fő	%
1996–1997	363	60,80	234	39,20
1997–1998	433	64,15	242	35,85
1998–1999	474	75,12	157	24,88
1999–2000	400	57,64	294	42,36
2000–2001	404	63,13	236	36,84
2001–2002	334	59,12	231	40,88
2002–2003	317	59,25	218	40,75

11. számú táblázat. *A Tornaljai Kazinczy Ferenc Magyar Tannyelvű Alapiskola felső tagozatos tanulójának száma 1996–1997 – 2002–2003*

Évfolyam	Összesen				Együtt
	Nem cigány		Cigány		
	Fő	%	Fő	%	
1996–1997	667	72,26	256	27,74	923
1997–1998	702	74,84	263	28,03	938
1998–1999	687	76,16	215	23,84	902
1999–2000	575	61,04	367	38,96	942
2000–2001	555	63,28	322	36,72	877
2001–2002	488	60,55	318	39,45	806
2002–2003	464	60,02	309	39,98	773

12. számú táblázat. *A Tornaljai Kazinczy Ferenc Magyar Tannyelvű Alapiskola tanulóinak száma összesen 1996–1997 – 2002–2003*

Elsősorban a 10. számú táblázat az, amely a tornaljai viszonyokat tükrözi, ugyanis az alsó tagozaton főleg a helyi gyerekek tanulnak, kiegészülve azokkal a környező falvakból származókkal (vagy a távolabbiakból valókkal; hisz még 25–30 km-es távolságból is vannak itt alsó tagozatosok), akiket ide írtak be, és akiről az imént szó volt. Látható, hogy míg a magyar gyerekek száma 157 diákkal csökkent (ez saját számarányukhoz képest 51,64%), addig a cigány tanulóké 69 fővel növekedett (saját számarányukhoz képest 313,6%). Míg azonban az alsó tagozat adatait bemutató 10. sz. táblázatban a cigány tanulók számának folyamatos növekedését láthatjuk, addig a felső tagozat adataiban (11. sz. táblázat) ingadozás tapasztalható. Összességében a cigány tanulók számszerű növekedésének és a magyar gyerekek számszerű csökkenésének lehetünk tanúi (12. sz. táblázat.).

A szlovák általános iskolában a 2002–2003-as tanévben összesen 608 diák tanult, ebből 67 (11,02%) a cigány: 21 az alsó tagozaton, 46 a felsőn.

A két iskolában a cigányok számarányának megfelelően a pedagógusoknak ellentétes előjelű konfliktusokat kell orvosolniuk. Míg a szlovák iskolában a cigány tanulókat gyakrabban érheti sérelem, és nem ritka, hogy ilyenkor a szülők rasszista indíttatású támadásról beszélnek, addig a magyar iskolában a cigány gyerekek részéről gyakori a nem cigányokkal szembeni erőszakos magatartás. Pedagógusok és szülők elmondása szerint nem ritkák a cigánygyerekek részéről fajgyűlölnök minősíthető verbális vagy akár fizikai támadások is a többiekkel szemben.

A cigány gyerekek tanulmányi előmenetele nagyban összefügg szociális háttérükkel és a társadalomról kialakított, otthonról hozott képpel. További nehézséget okoz több gyermek számára az iskolában az alacsony fokú nyelvi szocializáció, ami problematikussá teszi nemcsak a megtanulandó szövegnek, hanem magának a feladatnak a megértését is. A cigánygyerekek világképéről sokat elárul az általuk használt nyelv,¹¹

ami csak alátámasztja Whorf hipotézisének azon állítását, miszerint „azok a világok, amelyekben a különböző társadalmak élnek, különböző világok” (Wardhaugh, R., 1995:192-199). Márpedig a cigányok és a nem cigányok világa külön világ! Ahhoz tehát, hogy a cigány tanulók jobb tanulmányi előmenetelt érhessenek el, több türelemre lenne szükség a – nem cigány vagy kulturálisan asszimilálódott cigány – pedagógusok részéről, akiknek jobban oda kellene figyelniük a gyerekek által elmondott részletekre, és újra kellene értelmezniük ezeket a megnyilvánulásokat, lehetőleg a cigányok aspektusából (Vö.: P. Bodnár E. – Pusko G., 2002).

A rendszerváltást követően a munkanélküliség – illetve a munkanélküli vagy szociális segély – megjelenésével gyakorivá vált a cigány gyerekek körében a „Mi lesz, ha nagy lesz?” kérdésre a „Podporás” válasz (segélyből élő – szlovákból átvéve). Ez azonban több esetben érvényes a gyengébb szociális háttérű nem cigány gyerekekre is. Ez a megnyilvánulás a társadalmi-gazdasági kilátástalanságot tükrözi. Annak, hogy a gyerekeket szüleik nem kényszerítik továbbtanulásra, nemcsak mentalitásbeli, hanem nagyon gyakran anyagi okai is vannak.

A cigánygyerekekkel szembeni előítéletek a többi gyerek részéről fordított arányban állnak az általuk elért tanulmányi eredménnyel. Ez egyébként elmondható a felnőttekről is. Minél iskolázottabb lesz egy cigány, a nem cigányok annál inkább hajlandók őt elfogadni. Tornaljának több megbecsült cigány származású polgára is van vagy volt (elsősorban pedagógusok), akik a többség elismerését tanulmányaikkal, illetve a megszerzett képzettségüknek köszönhetően elfoglalt magasabb munkahelyi pozícióval vívták ki. A dolognak mindössze egy szépséghibája van, nevezetesen az, hogy a megszerzett műveltség automatikusan magával hoz egy másfajta szocializálódást is, ami előbb-utóbb fokozatosan kulturális asszimilációhoz vezet. (Ez nem törvényszerű, ám térségünkben így van.) A nem cigányok azt látják az illetőben, hogy ugyanúgy él, mint ők, ugyanazokat az értékeket vallja, mint ők, és egy idő után nem foglalkoznak származásával mindaddig, míg konfliktusba nem kerülnek velük. A személyközi kommunikációban véleményem szerint gyakori gondot okoz az is, hogy nem alakultak ki azok a mechanizmusok és technikák, amelyekkel probléma- és konfliktusmentesen át lehetne hidalni azokat a helyzeteket, amikor valaki egy váratlan pillanatban a mássággal szembesül vagy bántó él nélkül, de emlékeztetik származására. (Például egy nem cigány egyén általánosító, esetleg sértő megjegyzést tesz a cigányokra egy cigány származású, de cigányságát környezetével akarva-akaratlanul feledtetni tudó egyén, ismerős, barát jelenlétében. Ilyenkor rendszerint egy pillanatra megfagy a levegő, mert egyik fél sem tudja, hogyan is kellene reagálnia.)

Van egy másik, a többség által is tisztelt rétege a helyi cigányoknak, ez pedig a zenészek csoportja. Tornalján mindig is kiváló cigányzenészek éltek, akik magukat fölé

---

11 Itt nem arra gondolok, hogy történetesen milyen nyelven gondolkodnak, és gondolataikat milyen nyelven közlik másokkal, hanem azokra az eszmékre, gondolatsorokra vagy következtetésekre célok, amelyeket a kimondott szavak, mondatok takarnak.

helyezték a környező falvak nagyszámú zenészenek. A tornaljai zenészek ugyanis gyakran muzsikáltak kávéházakban, vendéglőkben, és repertoárjuk a régi stílusú pásztordaloktól a magyar nótán keresztül az operettig, a komolyzenéig vagy épp a Beatlesig terjed. Korunk legismertebb és elismertebb tornaljai prímása Ruszó Ádám, azaz „Ádu”, aki etalonnak számít, ugyanis a többi zenész, ha saját tudását akarja kiemelni, gyakran mondja, hogy „Azt még Ádu is megmondta, hogy én azt jól játszom!” A cigányok is gyakran mint „professzort” emlegetik, amiben nyilván nem kis szerepet játszik az a tény is, hogy konzervatóriumot végzett és a helyi zeneiskolának volt megbecsült tanára.

Cigányok – a parasztok szemével

A parasztok cigányokról kialakított képét kérdőívek segítségével is felmértem. A kérdőív alapjául a Lampl Zsuzsanna által összeállított, és a cigányok szlovákiai magyarok általi megítélését vizsgáló munkája során használt kérdőív szolgált (Lampl Zs., 2000/2:31-66).

A felmérés informatív, nem reprezentatív jellegű volt. Mindezzel együtt igyekeztem a kérdőíveket a lakosság különféle csoportjai között szétosztani. A kapott eredményt összegeztem, és azt néhány esetben az interjúk során szerzett ismeretekkel és saját tapasztalataimmal, megfigyeléseimmel egészítettem ki. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a többség cigányokról alkotott véleményének árnyaltabbá tételéhez egy sokkal behatóbb vizsgálatra lenne szükség.

A kérdőív tizenhárom kérdéscsoportot tartalmazott.

1. *A cigányok jelenléte* a megkérdezettek 43,75%-a szerint ritkán, de okoz problémát, 31,25%-uk szerint mindennapos problémát okoz és 25%-uk szerint gyakori problémát jelent.

2. *A „cigánykérdés”* a megkérdezettek 93,75%-a szerint társadalmi probléma, ami mindannyiunkat érint, míg 6,25% szerint a cigányok problémája.

3. *A „cigánykérdés”-ről* a megkérdezettek 27,27%-ának jutnak eszébe a szociális problémák és ugyanilyen arányban a sürgősen megoldandó problémák. A kérdésről a válaszadók 18,18–18,18%-ának egyaránt a cigányok negatív tulajdonságai és a velük kapcsolatos negatív tapasztalatok jutnak eszébe, és 9,1%-uk a kérdés hallatán megoldhatatlan problémára gondol.

4. *A cigányok problémáit* a megkérdezettek 50%-a szerint a cigány értelmiségnek kellene megoldania, 18,75% véli úgy, hogy maguknak a cigányoknak. 12,5% a cigány politikai pártokra bízna ezt a feladatot. Állami segítségből, külföldi segítségből és a cigány kulturális és társadalmi szervezetektől a válaszadóknak egyaránt 6,25%-a várna megoldást.

5. *A cigány gyerekek iskoláztatását* a megkérdezettek 33,34%-a önálló, cigány nemzetiségi iskolákban, míg 26,66%-uk speciális oktatási formák alkalmazásával véli megoldhatónak. 20% szerint ez a kérdés már megoldott. Bentlakásos iskolát cigány gyerekek részére a megkérdezettek 13,34%-a hozna létre, 6,66% képességeik szerint

sorolná be a gyerekeket külön-külön osztályokba, és ugyanilyen arányban voltak azok, akik nem tudtak megoldást ajánlani.

6. A megkérdezettek a cigányoknak a következő *negatív tulajdonságokat* rótták fel: arrogánsak, szemtelenek, lelkiismeretlenek, hálátlanok, felelőtlenek, heves vérmérsékletűek, lusták. Felrótták továbbá a munkához való negatív hozzáállásukat, a munkakerülést, az igénytelenséget, a hanyagságot, a nemtörődömséget, a bűnözést, a dolgok megoldásának másoktól való elvárását, az intelligencia hiányát, azt, hogy nem törődnek a jövőjükkel, nem fogadják el az általános értékrendet, nem tulajdonítanak jelentőséget a tudásnak, és lopnak.

7. *Pozitív tulajdonságot* már kevesebbet és kevesebben soroltak fel. Ezek: közvetlenek, jószíviúek, áldozatkészek, jókedvűek. Pozitív érték a zenélésre való hajlam, érzelmi kötődés a zenéhez, a muzikalitás, a pozitív gondolkodás és a gyors problémamegoldás képessége, a hagyományaikhoz való ragaszkodás, az összetartás, a család összetartása és a családszeretet.

8. *A cigányok* a megkérdezettek 81,81%-ának semlegesek, 18,18%-ának inkább ellenszenves. A cigány civil szervezetek a válaszadók 63,63%-ának semlegesek, 18,18%-ának inkább rokonszenvesek, míg 9,09%-uknak inkább ellenszenvesek. A megkérdezettek 54,54%-a számára a bőrféjük inkább ellenszenvesek és 45,45% számára ellenszenvesek.

9. A megkérdezettek 66,65%-ának nincsenek konkrét *pozitív tapasztalatai* a cigányokkal, pozitív tapasztalatokkal 46,65%-uk bír (konkrét fizikai segítségnyújtás ellenszolgáltatás nélkül, verbális segítségnyújtás egy vitában, a válaszadóval ez még nem történt meg, de tanúja volt ilyen esetnek). Ezzel szemben a megkérdezettek 53,33%-a tapasztalt *negatív megnyilvánulást* cigányok részéről, míg 33,32%-uk nem találkozott ilyen jelenséggel (fizikai támadás, verbális támadás – a válaszadóval ez még nem történt meg, de tanúja volt ilyen esetnek).

10. *A cigányok munkanélküliségét* 54,54% ugyanúgy oldaná meg, mint a nem cigányok munkanélküliségét, 27,27% közhasznú munkát végeztetne velük, míg 9,1%–9,1% vélekedik úgy, hogy neveléssel, átképzéssel lenne megoldható ez a kérdés, illetve nem adna segílyt annak, aki nem dolgozik.

11. *A cigány lakosság rossz lakáskörülményeit* 36,36% úgy oldaná meg, mint a nem cigányok lakásproblémáit. A megkérdezetteknek 18,18%-a vélekedik úgy, hogy ezt a kérdést – szociális lakások építésével, valamint neveléssel, meggyőzéssel – oldják meg maguk a cigányok. 9,1% véli úgy, hogy ezt a kérdést nem kell megoldani, a cigányok maradjanak ott, ahol vannak.

12. *A cigányok szociális-gazdasági problémáit* a megkérdezettek 54,54%-a úgy oldaná meg, mint a nem cigányok hasonló problémáit, 18,18% vélekedik úgy, hogy dolgozzanak és akkor jobb lesz nekik, illetve ugyanilyen arányban vannak azok, akik csak akkor adnának nekik segílyt, ha dolgoznak. A megkérdezettek 9,1%-a nem tud megoldást javasolni.

13. Az utolsó kérdéscsoport és a rájuk adott válaszok a következők:

Ön Tornalján találkozott már...

	Igen	Nem
...cigányokat ért szóbeli rasszista támadással nem cigányok részéről?	21,05%	28,57%
...cigányokat ért fizikai rasszista támadással nem cigányok részéről?	5,26%	42,85%
...nem cigányokat ért szóbeli rasszista támadással cigányok részéről?	36,84%	7,14%
...nem cigányokat ért fizikai rasszista támadással cigányok részéről?	36,84%	21,42%

Összegezve a válaszokat, elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek többsége szerint problémát okoz a cigányok jelenléte, ám szinte kivétel nélkül mindenki egyetért abban, hogy a „cigány problémát”, amely mindenkit érint, orvosolni kell. A kérdéssel kapcsolatban a szociális gondok és a cigányokkal kapcsolatos negatív tapasztalatok, valamint a cigányok negatív tulajdonságai jutnak a válaszolók eszébe. Véleményük szerint a cigányok problémáit főleg maguknak a cigányoknak kellene megoldaniuk a cigány értelmiség és a cigány politikai pártok bevonásával. Ugyancsak szükséges lenne állami és külföldi segítségre, valamint a cigány civil szervezetek közreműködésére is. A felmérés azt mutatja, hogy a cigány gyerekek iskoláztatásán változtatni kell – önálló iskola, önálló osztályok –, de erős az a vélemény is, miszerint ez a kérdés már megoldott. A nem cigányok a cigányoknak több negatív, mint pozitív tulajdonságát sorolták fel. A felsorolt negatív tulajdonságok semmiben sem különböznek a cigányokról általában kialakult sztereotípiáktól (LampI Zs., 2000/2:31), néhány esetben a válaszokból azonban kiolvasható a tapasztalaton alapuló véleményalkotás is. A pozitívumok közül kiemelkedik az összetartás, illetve a családhoz és a hagyományokhoz való ragaszkodás, mint érték. A cigányokhoz a megkérdezettek túlnyomó többsége semlegesen viszonyul, ellentétben a bőrfejükkel, akik a megkérdezettek számára inkább vagy nagyon ellenszenvesek, pedig Tornalján nincsenek bőrfejük, és eddig itt még nem is fordult elő támadás bőrfejük részéről. A civil szervezetek iránti közöny valószínűleg abból fakad, hogy ezek a szervezetek nem tudják kellőképpen nyilvánvalóvá tenni tevékenységüket. A negatív cigánykép kialakításában nyilván jelentős helyet foglalnak el a cigányokkal kapcsolatos negatív élmények. A megkérdezettek többsége a cigányok munkanélküliségét, rossz lakáshelyzetét és szociális gondjait ugyanúgy oldaná meg, mint a nem cigányok hasonló jellegű problémáit. Ez számomra annyit jelent, hogy a lakosság véleménye szerint a szociális-gazdasági problémák ugyanúgy sújtják a nem cigány lakosságot is, azaz a probléma nem kapcsolható etnikumhoz. Nagyon fontos jelzés, hogy a megkérdezettek többségét – saját bevallásuk szerint – már érték rasszista jellegű (az adatközlők által annak vélt, nem általam minősített!) fizikai vagy verbális támadások cigányok részéről, míg fordított helyzettel csak elszórtan találkoztak.¹²

¹² Ez a megállapítás így nyilván nagyon leegyszerűsítettnek tűnhet. A kérdés során nem tettem különbséget gyerekkori vagy felnőttkori negatív tapasztalatok között, azonban emlékeztetnék az iskolával kapcsolatban leírtakra.

És mit mondanak a cigányok?

Munkám során a cigány adatközlőimmel interjúkat készítettem, az általuk elmondottakat az alábbi fejezetben foglaltam össze. A szövegben igyekeztem a magnetofonra rögzített szavakat, szófordulatokat használni, hogy ez által is minél hívebben próbáljam meg visszaadni adatközlőim gondolatmenetét, egyben a lehetőségekhez mérten a minimálisra csökkentettem saját tapasztalataim, észrevételeim megfogalmazását ebben a fejezetben. Ahol szükségét éreztem, szó szerint is idézek a szövegből. Adatközlőim a helyi cigány civil szervezetek vezető képviselői, illetve helyi cigány fiatalok voltak.

A tornaljai cigányok magukat és egymást cigánynak nevezik („Mink cigányok vagyunk!”), de kiemelik, hogy túlnyomó többségük magyarnak vallja magát („Tornalján az egész cigányságot egy zsákba tudod tenni avval, hogy magyar!”). A cigány szervezetek vezetői szerint ezzel az állapottal a város vezetése, de még az állam is gyakran visszaél, ugyanis ha támogatásigénylésnél a számarányukra hivatkoznak, akkor a városházán és az állami hivatalokban gyakran a statisztikai számadatokkal cáfolják meg állításukat („Ha nincs cigány, nincs cigánykérdés”). Véleményük szerint csak azért ennyien vallják magukat cigánynak, mert magyarul beszélnek, a magyar nyelvet ismerik, illetve „mert tudatlanok”. A nyelv az, amiért elsősorban magyarnak tekintik magukat („Általában magyarnak vallják magukat, mert az iskolába is azt a nyelvet tanultuk, nekünk ez az anyanyelvünk, magyarok vagyunk”).

A tornaljaiak magyar cigányokat és oláh cigányokat különböztetnek meg („Itt nincsenek kasztok. Egypár, hogy fent hordja az orrát, hogy több pénzhez jutott, vagy valami. Hogy egy cseppet több rajta az arany, az egy idő múlva leesik róla, és ott van, ahol a többiek”). A magyar cigány, véleményük szerint egyedül az oláh cigánytól fél, mert ők mások, mint a magyar cigányok („Más a kultúrájuk. Hangosabbak, lopnak, másképp élnek, mint mink. De ők se szeretnek minket! Mert ők a magyar cigányt lenézik. Hát, te csak szegény magyar cigány vagy! Mert ők többnyire gazdagok. Ők nagyobbra veszik magukat, mint mink”). Tornalján két embert kivéve már nem laknak oláh cigányok, és mára már ők is beilleszkedtek a magyar cigányok közé.

A nem cigányokat a cigányok parasztnak nevezik („Olyankor nincsen szlovák vagy magyar, olyankor parasztnak vannak”). Tisztában vannak a paraszt kifejezés jelentésével („Máma már nincsenek parasztnak, a parasztnak az, aki a földet műveli”), de azért így mondják. Tisztában vannak azzal is, hogy őket a nem cigányok cigányoknak vagy románoknak nevezik. A „cigány” megnevezést cigányoktól elfogadják, de ha „parasztnak” nevezik őket így, azt egyre gyakrabban sértőnek tartják.

Önmagukra mint tagolt közösségre és nem mint egységes csoportra tekintenek. Vannak családok és egyének, akiket a cigányok is megvetnek. Véleményük szerint a cigány fiatalok ugyanazt az értékrendet követik, mint az idősebbek, ebben a rendszer-váltás nem hozott változást. Ugyanakkor felróják a fiataloknak – cigányoknak ugyanúgy, mint a parasztnak – a munkához való negatív hozzáállást [„A szórakozás má’

máma az első helyen van. Mindenkiné'! Mert máma má' nem ismerik a fiatalok a munkát, csak a szórakozást. Itten a munkáról nem lehet beszélni! A tizenévesek, huszonévesek, huszonöt–harminc..., ezekné' nem lehet a munkáró' beszélni, mert nem tudják, mi az a munka! Ezek csak a podporát... (segélyt) Nem is tudnak talán más kifejezést, csak a podporát, oszt kész"].

A cigányok a helyi lakosságot – cigányt, parasztot egyaránt – több kategóriába is besorolják. Számon tartják, hogy kik a helybeliek és kik a „jöttmentek”. Az őslakosokkal, úgy vélik, nagyon jó a kapcsolatuk. Velük együtt jártak iskolába, velük együtt nőttek fel („A cigány hiába mocskos vagy rongyos, akkor is leáll vele beszélgetni, nem tesz benne különbséget, legalábbis láthatólag”).

Véleményük szerint egy helybelinek lényegesen könnyebb a helyzete a beilleszkedés terén, mint egy idegennek, ugyanakkor úgy vélik, hogy a jöttment parasztnak jobbak a lehetőségei, mint a helybeli cigánynak („Én itt születtem Tornalján. De viszont én Szárnyába laktam. Ugye, építkeztek a szüleim, ott laktonk, utána én is építkeztem. De amikor én ide bejöttem, engemet má' nem tornaljainak néznek! Engem szárnyinak néznek! És engemet nem is akarnak elfogadni Tornalján a cigányok engemet, mert ugye, azt mondják, hogy te szárnyi vagy, te mit keresel itt?!”). Szerintük a cigányok és a parasztok egyaránt megszólják azt a beköltözöttet, aki nem a helyi értékrend és viselkedési normák szerint él. Véleményük szerint, ha egy magyar vagy szlovák költözik a városba, az nem szúr annyira szemet a parasztnak, de ha cigány, akkor azt máris mindenki észreveszi. Úgy vélik, hogy ez az összes cigányra érvényes, azokra is, akik konszolidált életet élnek („Nem akarják elfogadni, rámutogatnak, most gyött ide, ez mit csinál”).

Számon tartják, hogy az egyén melyik család tagja („Hogy kinek a fia, ugye, mert akkor ezt úgy kezelik, hogy mert ha ismerték, ha még él az apjuk, az anyjuk, hogy ők hogy viselkedtek, hogy ők hogy éltek, akkor a gyereket is úgy tartják, hogy no, ez rendes gyerek lehet, mert az apja is rendes vót”). Elmondható tehát, hogy a cigány közösségbe az egyének a családon (szüleiken) keresztül tagolódnak be. Azt is rokonnak tartják, akiről már nem tudják, hogy pontosan miről, kiről rokon. Akivel együtt nőnek fel, azt természetesen közelebb érzik magukhoz. Ha az összetartozás érzése a hétköznapiakon nem is, de bajban felértékelődik („A temetés, az má' más dolog! Ha nem beszélnek együtt tíz évig, majd haragba vannak, de ha viszont má' ilyen baj van, akkor má' nincs harag, mennek, oszt összeszedik a pénzt. Annak, akinek halottja van, annak összeszedik, kinek mennyije van, oszt odaadják annak. Ilyenkor má' nagyobb mértékbe kiterjed a figyelem”; „Nálunk van egy olyan szokás, hogy mink virrasztót tartunk. Nálunk nagyobb a szétnézés, mert mink két napig virrasztunk. Mink összejövünk két- háromszázan is a virrasztóban. Itt hiába vagyunk kétezer lakos cigány, ebből felnyótt ezernyócszáz vagy ezerhétszáz, akire lehetne számítani ilyen helyzetbe. Csak háromszázan vagyunk mink abba a virrasztóba, akik így összejövünk, az is a család, vagy a családhoz hozzávalók. Má' lássák azt a társaságot, és azon a társaságon belül kialakul egy olyan dolog, hogy ez vót nekem, akkor én is megyek neki, tulajdonkép-

pen a fehéreknél ez nincsen. Oszt akkor nincs meg az a szétnézés, hogy nem látunk közéje bele, hogy ki kinek a micsodája. Így mink meg má' egymás között lássuk, hogy aki má' nem is ismeri azt a más családot, de legyönnek a gyerekek, oszt ott vannak bizonyos óraig, lássa, hogy kik azok. Így ő már tudomást szerez arról, hogy majd hogyha én felnyövök, akkor majd ő vót a bácsikámnak, akkor majd menek én is. Ez nem veszik ki belőlük, ez a dolog”).

Továbbá aszerint is megkülönböztetik a cigányok a lakosságot, hogy *rendes-e* valaki, vagy *nem*. A szegénység a cigányok között adatközlőim szerint nem volna probléma, mert manapság gazdagok nincsenek. A tornaljai cigányok túlnyomó többsége szerintük szociális segélyből él, és itt már nem lehet gazdagságról beszélni. Abban van a különbség, hogy van *mocskos cigány* is, meg tiszta is („Mé' kell nekem mocskosan járni, ha járhatok tisztán? A víz még folyik, oszt kimosom, ha meg nem, ott a Sajó, oszt kimosom. Tisztán ötzködök. Én ebben látom a különbséget. Aki mocskos, az mocskos is lesz. Azt nehezen tudod kiverni belőle”). Másrészt azonban cigány a cigányt nem nagyon nézi le, nem is nagyon lehet („Megvetésről lehet szó! Úgy élnek, hogy állandóan részegek, kötekedősek, mit tudom én?! Ezeket megveti az ember. De ez ugyanúgy van a fehérekbe is, akik úgy élnek, olyan az életstílusuk, megveti őket az ember, nem konzultál úgy velük. Vagy vannak a haragosok, akik rosszat tettek az embernek, de azok ugyanúgy vannak a romákná' is, meg a fehérekné' is. Egy házba nem lakok én a mocskossal, meg egy asztalho' se ülnék le vele, de hogy beszéllek vele, próbálok rajta segíteni, ugyanúgy beszélgetek vele, mint a többivel. Csakhogy annyiba van meg kettőnk között a különbség, hogy nem ülnék le vele egy asztalhoz, vagy ilyesmi dolgok csak, de így kiközösíteni őket, vagy valami, nem, mert az ember jobban sajnálja őket, ezeket az embereket, mert annyira nyomorúttak, hogy még talán ki se tudja mosni”; „Nekünk nem probléma, nem élünk vele egy udvarba. Ha neki így jó élni, akkor egye meg a mocsok! Az az ő baja. Nekem úgy jó, akkor nem megyek be hozzá az udvarba, akkor beszéllek vele a kapuba. De akkor is beszéllek, nem közösítjük ki, mert mé'”? Ha neki úgy jó, ha azt az életstílust választotta, akkor hadd legyen olyan”). Véleményük szerint abban követett el a város hibát, hogy az új bérházak átadásának idején nem kellett volna külön cigány lépcsőházakat létrehozni, nem kellett volna „szegregálni”, hanem a rendesebb cigány vagy a paraszt családok közé kellett volna szétszórni a beilleszkedésre kevésbé képes családokat, hogy idővel a környezetük hatására szocializálódjanak. Visszatérő vélekedés, miszerint arról is a város tehet, ha egy-egy, többnyire cigányok által lakott környéket nem tartanak rendben. Véleményük szerint a városnak saját költségén kellene ezeken a helyeken szeméttárolókat elhelyeznie, és azokat rendszeren kiürítenie.

A fenti értékrendeket általában alkalmazzák a nem cigány lakosság besorolására is. A gyorsabban feltörő jöttmentet megszólják, elítélik. Az is fontos feltétel, hogy a nem cigány hogyan viszonyul a cigányokhoz. Pontosan nem tudták megfogalmazni, hogy mi az elvárt norma, többnyire az általános viselkedési normák betartását említették. A tisztességes vi-

szonyulást a másik emberhez mindenkitől elvárják, függetlenül attól, hogy paraszt-e vagy cigány. A helyi cigányok, adatközlőim szerint – viselkedés vagy öltözködés alapján – észreveszik a különbséget a helyiek és a környékbeliek között. A helyieknek más az életstílusuk, viselkedésük. Úgy vélik, a tornaljai cigányok és nem cigányok viselkedés kérdésében inkább hasonlítanak egymásra, mint a tornaljai cigány a falusi cigányhoz.

Magukról úgy vélekednek, hogy iparkodó, odaadó, munkás emberek, csak munkát nem találnak; azt gondolják, hogy a munkaadók hátrányosan megkülönböztetik a cigányokat („Mihelyt ránéznek, azt mondják, hogy nincs munka”). Egy interjú készítése során akadt olyan vélemény is, hogy a nem cigányok diszkriminálják a cigányokat, azonban helyi példák nem hangzottak el. Azt gondolom egyébként, hogy bár a legkülönbözőbb helyzetekben nyilván éri hátrányos megkülönböztetés a cigányokat, beszélgetőtársammal ez a felvetése inkább tudható be politikai tevékenységének és a cigány politikai pártok retorikájának, mintsem a meggyőződésnek. Az illető ugyanis tevékeny tagja (volt?) a Roma Polgári Kezdeményezés nevű politikai pártnak. Mivel a tornaljai cigányok 90%-a „rendes” ember, úgy gondolják, hogy a parasztnak nincs is okuk rosszat mondani rájuk. Tudják, az a tény, hogy naponta a város központjában gyülekeznek, nem vet rájuk jó fényt, elmondták azonban, hogy itt próbálnak meg értesülni munkalehetőségekről vagy alkalmi munkáról, ezt azonban a parasztnak naplopásnak tekintik. Adatközlőim úgy vélik, hogy a nem cigányok hajlamosak a cigányokkal szembeni általánosításra, hajlamosak néhány egyén viselkedése alapján megítélni az egész cigány közösséget („Nagyon látható dolgot kell csinálnia a romának, hogy az szemet üssön a fehérnek, hogy az a cigány is csinált valami jót! De nagyon kicsi dolgot kell csinálni ahhoz képest, hogy megvessék, vagy negatívan foglalkoznak róla”). Véleményük szerint vannak negatív tulajdonságok, amelyeket csak a cigányoknak tulajdonítanak, például ilyen a szemetelés, a lopás. Meglátásuk szerint a nem cigány bűnözőket – a családokat, a fehér galléros bűnözőket, akik milliós károkat okoznak – a fehérek nem ítélik meg olyan súlylyal, mint például azt a cigányt, aki ellop egy zsák krumplit. Másrészt úgy érzik, hogy a kommunista uralom idején a parasztnak inkább leplezték a cigányokkal szembeni ellenérzésüket, mint napjainkban.

Adatközlőim nem tudnak róla, hogy verekedésig fajuló konfliktusok alakulnának ki cigány és nem cigány csoportok között. (Ennek az állításnak ellentmondani látszik a nem cigányok körében készített felmérés.) Ha civakodás elő is fordul, az személyes konfliktusnak tudható be, nem pedig a faji hovatarozásnak („Itt ilyen nem nagyon fordul elő, mert eléggé tartják magukat a cigányok is az ilyen dolgoktól. Mer’ ha nincs miért valakit megszólítani, hogy az most cigány, vagy paraszt, vagy esetleg más nemzetségű, ha az is viselkedik úgy, ahogy kell, akkor az a cigány is viselkedik úgy, ahogy kell, igaz-e?”). A helyi cigányok aszerint is különbséget tesznek a nem cigányok között, hogy az *rendes-e*, azaz hogyan viszonyul hozzájuk. Elmondásuk szerint Tornalján a legtöbb ember ismeri egymást, és általában jól megvannak egymással. A cigány/nem cigány probléma a hétköznapiakon nem foglalkoztatja a cigányokat. Ha lenne munka, véleményük szerint nem is létezne cigánykérdés.

Elmondták, a cigányok között kialakulhat konfliktus abból is, ha valaki másféle életstílust követ, ha nem az általánosan bevett közösségi normák szerint él, de összetűzések főleg félreértésekből adódnak („Vannak konfliktusok abból is, hogy az ember jót akar, de csak egy szót szóljon, oszt rosszul értelmezik. Rosszul értelmezik, oszt a nagy konfliktus abból áll. Értelmetlenségből! Értetlenségből! Mert ha még jót is akarna az ember, a rosszra...”).

A helyi cigányok számon tartják azokat a cigányokat, akik vegyes házasságban élnek, vagy akik tanultak, akik magasabb, köztisztületnek örvendő pozíciót töltenek be, még ha leplezik is cigány származásukat. A cigányok szívesen maguk közé fogadnak nem cigányokat. Véleményük szerint ezt bizonyítják a vegyes házasságok is. Az a cigány, akinek fehér a házastársa, az „többre tartja magát a többieknél”. Tornalján szerintük ez már nem kelt nagy megrökönyödést, de az is előfordul, hogy valamelyik féllel a rokonsága megszakítja kapcsolatait. Több olyan vegyes házasságban élő cigány van, aki elhatárolódik a cigányoktól, de ha nagy szükség van rá, akkor segít. Olyanokkal Tornalján még nem találkoztak, akik teljesen megtagadták volna származásukat („Hát a vegyes házasság, mondjuk rá, az én unokám vállalja! Hát ő is, az anyja... Habár én se vagyok tiszta cigány. Nekem zsidó vót az anyám. Zsidó származású vót. De én is cigánynak érzem maga. Az apám cigány vót, hát akkor én is cigány vagyok!”)

A fiatal cigányok úgy vélik, hogy ugyanazokat az értékeket tartják fontosnak, mint az idősebbek. Kiemelik a munka(hely) fontosságát, hogy legyen mire alapozni, ha családot akarnak alapítani. A fiatalok között néha előfordul etnikai konfliktus (a fiatalok szerint), ami abban nyilvánul meg, hogy például vendéglőben, szórakozóhelyen ezt éreztetik velük. Ez főleg a tehetősebb nem cigány fiatalok részéről fordul elő, azok – a cigány fiatalok szerint – lenézik a cigányokat, de a többi, szegényebb nem cigányt is. Fiatal cigány beszélgetőtársaim szerint az egyik helyi diszkóba nem szívesen engedik be a cigány fiatalokat, az egyik kocsmába pedig, melynek cigány a tulajdonosa, többnyire cigányok járnak, ám nem azért, mert nem engednék oda be parasztokat, hanem azért, mert a nem cigányok nem szívesen ülnek be olyan helyre, ahol többségben vannak a cigányok. (Van azonban olyan kocsmá is, melynek cigányok a tulajdonosai, törzsközönségük mégis vegyes összetételű.)

Napjainkban is barátkoznak cigányok nem cigányokkal, és fordítva. Adatközlőim szerint a kommunizmusban ez inkább előfordult, együtt ittak, szórakoztak, kártyáztak, bálókba is elmentek együtt. Mára ez a gyakorlat a munkanélküliség növekedésével ritkább, de azért vannak olyanok, akik tartják a kapcsolatot. Az ötven év körüliek még mindig megadják egymásnak a tiszteletet. A helyiek jól érzékelik a cigányok és a nem cigányok között húzódó társadalmi, mentális határt. Úgy vélik, hogy a tornaljai cigányok szükség esetén összetartanak. Gyengességük – nemcsak Tornalján, hanem általában –, hogy könnyen befolyásolhatók.

Interjúalanyaim szerint a cigányok helyzetén elsősorban az javítana, ha több munkalehetőség lenne térségünkben. Fontosnak tartanak továbbá, hogy legyen egy hely, ahová a fiatalok járhatnak, és ahol a szabadidejüket jobban kihasználhatnák.

Az igazsághoz tartozik, hogy a cigány civil szervezetek között is ellentétek feszülnek, amit az interjúk készítése során is tapasztaltam, és a napi kapcsolattartás alkalmával, illetve mint önkormányzati képviselő is szinte naponta tapasztalok. A vita tárgyát az egykori tűzoltószertár épülete képezi, melyet az önkormányzat a Miro Dom nevű szervezetnek utalt ki. A többi szervezet képviselői úgy érzik, hogy ők ezzel meg lettek rövidítve, mert az nekik is járna. Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy a két részre szakadt tábor pártfogókat keresett magának a nem cigányok köréből, akik az ügyintézésben és a rendezvények szervezésében is segítségükre vannak. Míg a Miro Dom igyekezik betagozódni különféle járási és országos struktúrákba, és pályázatok útján próbálnak anyagi támogatáshoz jutni, addig az „ellentábor” – azaz a Közös Élet, az Etnikai Kisebbségekért Polgári Társulás és a Radiál – úgy véli, hogy őket továbbra is megilletnék különféle önkormányzati és állami juttatások, és pályázatok írásával nem is nagyon foglalkoznak. Az azonban tagadhatatlan, hogy több nagyszabású rendezvényt is szerveztek más, nem cigány civil szervezetekkel együttműködve.

Néhány szubjektív megjegyzés, avagy a kibicnek semmi sem drága

A Tornalján eltöltött évek alatt és az adatgyűjtés során szerzett tapasztalataim – úgy gondolom – feljogosítanak néhány összegző gondolat megfogalmazására.

Mint korábban kifejtettem, a cigányok és a nem cigányok világa két külön világ, aminek következtében nem beszélhetünk cigány–paraszt együttélésről, ahogyan nem beszélhetünk magyar–szlovák, szlovák–cigány együttélésről sem. Legfőképp azért nem, mert ezek az etnikumok különböző kulturális háttérrel és mentalitással bírnak. A legfőbb gondok véleményem szerint épp a kulturális különbözőségek fel nem ismeréséből fakadnak, és bár minden etnikum többé-kevésbé érzékeli a településen belül kialakult térbeli és mentális határokat, azokat gyakran áthágyják. Ezek a „határsértések” az elsődleges konfliktusforrások.

A nem cigányok – parasztok – részéről a legtöbb negatív megnyilvánulást épp az említett határsértések váltják ki. Ugyanakkor úgy gondolják, hogy a cigányok a kommunista uralom évtizedei alatt különféle, aránytalanul nagy juttatásokban részesültek, és több esetben részesülnek ezekben még ma is, amit meg kellene szüntetni. (A kérdőíves felmérésben is láthattunk erre utaló jeleket, miszerint a cigányok problémáit ugyanúgy kell kezelni, mint a nem cigányokét.) Azt azonban már kevesebben mérik fel, hogy a napjainkban juttatott szociális segély – amire a helyi cigányok nagy része rászorul – nem elegendő még az alapvető szükségletek fedezésére sem, de az sem tagadható, hogy magas azoknak a cigányoknak a száma, akik nem tudnak jól gazdálkodni a pénzüikkel. Másrészt pozitívként értékelhetjük, hogy a cigányokkal szembeni általánosítás (negatív képalkotás) nem annyira egyöntetű, hiszen míg a bőrféjűeket a felmérésben részt vevők egyként negatívan ítélték meg, addig a cigányok számukra semlegesek. Feltételezhető, hogy ez az arány tovább javulna, ha csökkenne a konfliktusok száma. Pozitívum továbbá, hogy a nem cigányok a negatív tulajdonságok mellett számos, valóban

nagyszerű emberi tulajdonságot (családszeretet, összetartás) is tulajdonítanak a cigányoknak, továbbá hogy átérzik azok gondjainak súlyosságát.

A cigányok úgy gondolják, hogy ők általában nem adnak okot a kiközösítésre, ugyanakkor nagyobb mértékű külső segítséget és a nem cigányok részéről pozitívabb megítélést várnak el, úgy, hogy maguk sok esetben kevesebbet tesznek ennek érdekében, mint ami módjukban állna. Ezen a helyzeten próbálnak változtatni a cigány civil szervezetek, ám a megfelelő képzettség több esetben is hiányzik. Ezt a hiányt ezek a szervezetek nagyon ügyesen úgy próbálják meg pótolni, hogy különféle szövetségeket kötnek nem cigány, szak-képzettség területén jobban álló polgári társulásokkal. Több esetben is azonban visszatükröződik a „régii” gondolkodásmód, miszerint az önkormányzat vagy az állam részéről a különböző juttatások automatikusan járnak. Vizsgálódásaim során is tapasztalhattam, amire maguk az adatközlőim is felhívták a figyelmet, hogy könnyen manipulálhatók, és ez tetten érhető a cigány szervezetek közötti viszonyban, kapcsolatokban is. Maguk a cigányok önmagukra elsősorban mint családi-rokoni kapcsolatok mentén szerveződő tagolt közösségre tekintenek. Számon tartják, hogy ki kinek a rokona, és a rokonsági kapcsolatok fenntartására, megerősítésére különféle technikákat alkalmaznak. Ennek egyik legfontosabb megjelenítése a két napig tartó virrasztó, még akkor is, ha erre egy sajnálatos esemény – haláleset – következtében kerül sor. Saját közösségüket és a nem cigányokat ugyanazon értékek és ismérvek alapján sorolják be. Meglátásom szerint több esetben ugyanúgy nem ismerik a nem cigányok közösségi normatíváit, és nem értik az általuk elfogadott és alkalmazott szabályozókat, mint ahogy a nem cigányok sem értik a cigányok „észjárását”.

Véleményem szerint a társadalom és a politika által elvárt és hön óhajtott cigány szocializálódás jelenleg nem valósítható meg valamelyik fél – esetünkben, mivel ők vannak kisebbségben, a cigányok – kulturális és mentalitásbeli önfeladása, egyszóval: asszimilációja nélkül, ami ugyebár egyébként sem lehet „a járható” út.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Boglárka, 2001: *Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek nemzeti tudatában*. In.: *Ezredforduló*. Szerk.: Tóth Károly. Liliium Aurum, Dunaszerdahely.
- David, Pavel Ing. – Čuka, Ján Ing. – Galdíková, Eleonóra, 1992: *Obce a mestá v číslach v okrese Rimavská Sobota*. Okresné oddelenie SŠÚ, Rimavská Sobota.
- Federálny štatistický úrad, 1992: *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Mesto Tornala*. Federálny štatistický úrad, Praha.
- Gaál Imre, 2001: *Száz év Tornalja történetéből 1848–1948*. Méry Ratio, Somorja.
- Gecse Annabella, 2001: *A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán*. Gömörország, II. évf., 3. szám.
- Ila Bálint, 1969: *Gömör megye IV. A települések története 1773-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Jamborová, Helena, Ing., 1978: *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970*. Federální statistický úřad, Praha.
- Kemény István, 1974: *A magyarországi cigány lakosság*. Valóság, XVII. évf., 1. szám.
- Keményfi Róbert, 1998: *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése*. Gömör néprajza L., Debrecen.
- Krajská správa štatistického úradu Slovenskej republiky, 2001: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje. Okres Revúca*. Krajská správa Štatistického úradu Slovenskej republiky, Banská Bystrica.
- Lamp Zsuzsanna, 2000: *Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, II. évf., 2. szám.
- Marne, Philippe Lemaire de, 1985: *L'organisation d'un groupe tsigane. (A propos du livre de Patrick Williams)*. Études Tsiganes.
- Oláh Sándor, 1996: *Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között egy székelői faluban*. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- P. Bodnár Enikő – Pusko Gábor, 2002: *Hiedelemmondák a Vály-völgyben 1. A gyerekek ismeretanyaga*. Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja.
- Pusko Gábor, 2001: *Adalékok Liszka József: A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája 1918–1998 című dolgozatához*. In: *Acta Ethnologica Danubiana 2-3. Az Etnológiai Központ évkönyve*. Szerk.: Liszka József. Liliium Aurum, Dunaszerdahely–Komárom.
- MTA Társadalomkutató Központ, 2003: *Szlovákok, csehek, magyarok Tornalján*. In: *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Szerk.: Bakó Boglárka. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye történeti helységnevtára 1870–1983*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Szabó Árpád Töhötöm, 2002: *Az erővonalak eltolódása – magyar-cigány gazdasági kapcsolatok egy székelői faluban*. In: *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza Könyvek 12. Szerk.: Szabó Á. Töhötöm. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Túros Endre, 1996: *Magyar-cigány viszony Kisbácsban. (Korreferátum Oláh Sándor előadásához)*. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- Voigt Vilmos, 1984: *Van-e határa egy népi kultúrának?* In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Szerk.: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc.
- Wardhaugh, Ronald, 1995: *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.

FELHASZNÁLT EGYÉB FORRÁSOK

Tornaljai Városi Hivatal *Abecedný zoznam obyvateľov za obdobie od 1.1.1997 do 31.12.2002*